

Erkki Tuomioja eesti suurmehest Jaan Tõnissonist

Erkki Tuomioja. Jaan Tõnisson ja Eesti
iseseisvus. Soome keelest tõlkinud Kadri
Jaanits ja Katrin Kurmiste. Varrak, Tallinn,
2010, 334 lk.

Sadakond aastat tagasi kirjutas Juhan Liiv
sigatsusest eesti rahvuslike suurmeeste jä-
rele:

*Ja kui neid mehi ei ole,
siis endil' nad mõelge.*

Pessimismi kalduv Liiv lootis, et alles tulevikus tulevad valguses kasvanud mehed, kes noortele teed näitavad. Õnneks olid need mehed juba Liivi elupäevadel olemas. Üks neist oli Jaan Tõnisson, kelle elu ja tööd käsitlevat teost käesoleva aasta 21. veebruaril Gustav Adolfi Gümnaasiumis avalikkusele esitleti. Tegemist on juba kolmanda soomlasest autori poolt koostatud Eesti suurmehe käsitleva teosega. Mäletatavasti ilmus Martti Turtola „President Konstantin Päts. Eesti ja Soome teed” soome keeles 2002. ja eesti keeles 2003. aastal ning sama autori „Kindral Johan Laidoner ja Eesti Vabariigi huk” nii soome kui ka eesti keeles 2008. aastal.

M. Turtola raamatute puhul on eestlastest lugejad kurtanud, et Konstantin Pätsi eluloo raamatud leidub olulisi vaieldavusi ning et käsitus Johan Laidonerist on ebaõnnestunud. Põhjuseks on asjaolu, et lisaks muudele puudustele on selles väär ka autori põhikontseptsioon, nimelt põhjendamatu väide, et 1930. aastate teisel poolel oli Laidoneri ja Pätsi teadlikuks eesmärgiks Eesti Vabariik Moskva võimu alla tüürida.

Mõistagi küsitakse nüüd ka Tuomioja raamatu puhul – kuidas on soomlasest autoril õnnestunud Tõnissoni rolli Eesti ajaloo iseloomustada ning tema esilekõundiva isiksuse olemust avada? Vastus saab olla ainult ühene – tegemist on õnnestunud teosega. Kuigi kirjutatud Soome lugejatele, on see ka meil huviga loetav.

Nagu teose pealkiri viitab, käsitletakse selles Tõnissoni elu ja tööd seotuna Eesti iseseisvu-

sega: esialgu eelduste loomisega, mis edaspidi võimaldasid Eestil iseseisvaks saada, seejärel konkreetse võitlusega iseseisvuse eest aastail 1917–1920 ning lõpuks poliitiku, riigimehe ja ajakirjanikuna iseseisvas Eestis. Lisaks on autor meeldivalt kombel võrrelnud Eesti ja Soome olusid, leidnud siin- ja sealpool lahte toimunud sündmustes ning arenguprotsessides mõndagi ühist, aga mõistagi ka erinevat. Raamatu üks eripärasid on seegi asjaolu, et autor on sellesse sisse põiminud seiku oma vanaema Ella Murrik-Wuolijoe seostest Jaan Tõnissoni ja Eestiga. Käsitus on kirja pandud isikupärasel laadis, mõned leheküljed lausa nauditavas stiilis. Mis aga kõige olulisem: teoses ei leidu olulisi eksimusi ega ärata see tõsiselt vastuväiteid, kuigi mõne viperuse eest ei olda siingi kaitstud. Põhjuseks on asjaolu, et autor lihtsalt teab, millest, mida ja kuidas ta kirjutab. Kõige alus on algallikate ning ulatusliku teemakohase trükisõna tundmine kuni arvukate ajaleheartikliteni välja.

E. Tuomioja alustab oma raamatut ajalookirjutaja tagantjäreletarkuse teemaga, märkides, et ajaloolase tagasisivaatav käsituslaad soodustab ajaloo sündmuste ja ajalooliste protsesside mõistmist, kuid sellega kaasneb oht langeda teleoloogiasse. Võib lisada, et tagantjäreletarkuse ülemäärane arvestamine näib olevat ajaloolastele sageli ohuks. Ühelegi lihtsurelikule pole antud jumalikku võimet tulevikku ette näha, kuid mõni autor näib seda eeldavat. Mõnegi silmapaistva isiku elu ja töö käsitlemisel on tunda süüdistavat tooni – miks ta nii või teisiti toimis ning sündmuste edasist arengut ette ei nähtud. Sageli võetakse endale eksimatu kohtuniku või isegi prokuröri, ehk ka advokaadi roll. Õnneks Erkki Tuomiojal selliseid kalduvusi ei ole.

Oma raamatu kangelasel lapsepõlve ja noorust käsitledes märgib autor, et Jaan Tõnisson sündis 22. detsembril 1868. aastal Viljandimaal Tänassilmas Mursi suurtalus iseteadva talupoja peres. Noore Jaani vaimsed võimed ja teda ümbritsevad olud soodustasid nooruki enesekindla iseloomu kujunemist, sisendades temasse iseteadvust ning arusaama, et ta seisab oma eakaaslastest kõrgemal. Sellised iseloomujooned, lisaks veel rahvuslik meelsus, põhjustasid konflikte õpetajatega. Tõnisson pidi mitu korda kooli vahetama, täiendas end iseõppimise teel ja lõpuks sooritas gümnaasiumi lõpueksamid õppeasutuses, mis tänapäeval kannab Gustav Adolfi Gümnaasiumi nime.

Aastail 1889–1892 Tartu Ülikoolis õigustea-

dust õppides sukeldus Tõnisson ühiskondlikku tegevusse ja 1891. aastal valiti ta Eesti Üliõpilaste Seltsi esimeheks.

1893. aastal kutsuti Tõnisson tööle Postimehe toimetusse, aastail 1894–1896 töötas ta kohtuametnikuna Orjolis. 1896. aastal õnnestus rühmal haritlastel (V. Reiman, O. Kallas, K. Koppel, J. Tõnisson jt.) Postimees ära osta. Tõnisson sai peatoimetajaks ja sellega algas tema tähelelend.

Tuomioja tõdeb, et tänu Tõnissoni ja Postimehe ümber koondunud haritlaste tegevusele sündis nn. Tartu renessanss, kui 1880. aastatel venestuslainesse sumbunud ärkamisaja rahvuslikud ideaalid suudeti taas rahvale omaseks muuta. Autor vaatleb lähemalt Tõnissoni tõekspidamisi ja isikuomadusi, mis võimaldasid just temal lausa rahvusliku liidri kohale tõusta.

E. Tuomioja märgib põhjendatult, et Tõnisson propageeris Postimehes pidevalt kahte suurt ideed – kõlblust ja rahvuslust. Tõnisson lähtus I. Kanti seisukohtadest, tema kategoorilisest imperatiivist. Postimehes on korduvalt toonitatud, et kõlblus peab olema iga inimese püüete ülim eesmärk, kõik mõtted ja teod peavad lähtuma kõlbelistest kaalutlustest. Lisaks seostas Tõnisson kõlbluse mõiste ka rahvuslusega, väites, et vaid rahvusliku iseteadvuseni jõudnud rahvad on eetilisel kõrgel tasandil. Iga rahvas peab teadvustama oma eluülesande ja olemuse, millega saavutatakse „rahva enesetundmus”, s. o. rahvuslik identiteet. Just see moodustab rahva vaimse loomingu allika ning õhutab võitlema rahva eluliste huvide eest.

Tuomioja hinnangul sai Tõnissoni rahvuslus nooruses impulss C. R. Jakobsonilt, hiljem süvenes ta J. Hurda vaadetes. Peeter Tärvel on tõdenud, et Tõnissonis võib näha mõlema ärkamisaegse võitlussuuna sünteesi – tema rahvuspoliitiline programm pärines kõigepealt Jakobsonilt, kuid mentaliteet ja mõnevõrra ka taktika Hurdalt.

Postimehe ja selle peatoimetaja eesmärged iseloomustades tsiteerib Tuomioja Tõnissoni artikli „Mis tahab uus toimetis?” seisukohti: tahetakse „üksnes seda, mis on õige Jumala ees, kohus riigivalitsuse ees ja puhas südametunnistuse ees, mis tõsiseks kasuks tuleb Eesti maale ja rahvale. Meile on lipukirjaks Peetruse sõna: „Armastage vendi, kartke Jumalat ja austage kuningat”, mis ju niisama palju tähendab, kui see sõna, mis meie rahva suus ja südames liigub: „Keiser, usk ja isamaa!”” (lk. 35–36) Tuomioja kinnitab, et sellist truualamlikku kurssi hoiti ka revolutsioonilisel 1905. aastal ning see püsis

kuni tsaarivõimu kukutamiseni. Tõnissonil tuli rahva eluliste huvide eest peetavas võitluses olla ettevaatlik, sest igal sammul tuli arvestada tsaarivõimude repressioone.

Tagantjärele on imetletud Tõnissoni suurt mõju ühiskonnale ja küsitud: kuidas ta seda suutis?

E. Tuomioja selgitab, et kõigepealt oli J. Tõnisson ise mitmes mõttes silmapaistev isiksus, kes mõistis, mida eesti ühiskond vajab. Tal oli visa ja kohkumatu võitlejaloomus, ta suutis eestlaste majanduslikke, sotsiaalseid ja hariduslikke huve silmas pidades heidelda ühelt poolt venestamise ja tsaaribürokraatia surve, aga teiselt poolt baltisakslaste eesõiguste ning nende traditsioonilise mõju vastu ühiskonnas. Tõnisson mõjutas rahvahulki kõigi tema käsutuses olnud vahenditega – Postimehega, elava oraatorisõnaga ning aktiivse osalemisega arvukates seltsides, organisatsioonides ning kõikvõimalikes üritustes.

Mitme rahva ajaloost on teada näiteid, kuidas mõni isik ja ajaleht on suutnud rahva poolehoidu võita ning ühiskonda mõjutada. Eks nii olnud ka Sakalaga ning Tõnisson kordas Sakala fenomeni. Kui ta Postimehe etteotsa asus, oli lehel vaid mõnisada tellijat, kuid aastal 1900 oli neid 5000 ning 1905. aastal rohkem kui 10 000. Tõnisson ise kirjutas oma lehes tuhandeid juhtkirju ja artikleid.

Sajad eestlased on kirjasõnas jäädvustanud oma mälestusi Tõnissonist ja paljud neist on rõhutanud tema oraatorivõimeid. Tõnisson kõneles meeeldi ja seda võimalust talle pidevalt ka pakuti. Teda on nimetatud kõnemeheks Jumala armust, rahvusaate apostlik, tõeliseks rahvatribuuniks. Tuglas on kirjutanud, et Tõnissoni kõnedes esines teatraalsust ja retoorikat, kuid ikka mõjus ta siiralt ja veenvalt. Tema kõnedes on leitud fanatismi, tuld ja hoogu, on kinnitatud, et tema häälekõla jäi püsivalt tuhandete eestlaste kõrvadesse.

E. Tuomioja on Tõnissoni tegevust jälgides tõdenud, et ta polnud üksnes ärataja ja valgustaja, vaid ka asutaja, algataja ning organisator ja seda väga erinevates valdkondades.

Sajandivahetuse paiku algas Eestis igasuguste seltside ja organisatsioonide loomise buum, kusjuures Tõnissonile kuulus Lõuna-Eestis oluline roll. Ta astus 1897. aastal Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi liikmeks ja peagi valiti selle esimeheks. Tema juhtimisel kasvas selts tugevaks organisatsiooniks, mille korraldatud põllumajandusnäitustel käis kümneid tuhandeid inimesi. Tõnisson andis seltsi kaudu välja Põllutöölehte

ning Aiatöölise, Käsitöölise ja Ühistöölehte.

Tõnisson oli Tartu Eesti Laenu ja Hoiu Ühisuse loomise algatajaid. Tegemist oli 1902. aastal tegevust alustanud esimese eestlaste pangaga ning selle eeskujul loodi mitmel pool mujal samasuguseid finantsasutusi. Tõnisson osales ka Tartu Hüpoteegi Panga sakslastelt ülevõtmise operatsioonis. Asjatundjad on eestlastele kuulunud finantsasutuste loomist pidanud äärmiselt oluliseks, sest enne seda oli väikeettevõtjatel ja taluperemeestel väga raske krediiti saada.

Tuomioja on põhjendatult tähelepanu juhtinud Tõnissoni mitmekülgsele tegevusele ka hariduse ja kultuuri valdkonnas. Ta taotles järjekindlalt eesti keele kasutuselevõttu koolides, õhutas looma uusi õppeasutusi ning taotles õpilaste kasvatamist rahvuslikus vaimus. Ta tegeles aktiivselt Eesti Noorsoo Kasvatamise Seltsis, Tartu Lasteaia Seltsis ja mujal, tema osalusel alustas Tartus tegevust tütarlastegümnaasium ning kaubandus- ja kommerskool.

Tuntud on Tõnissoni roll uue ja uhke Vanemuise teatrimaja ehitamisel. Kui vana tagasihoidlik seltsimaja 1903. aastal maha põles, vaieldi uue hoone asukoha ja suuruse üle. Tõnissoni tahe – eesti kultuuri sümbolina peab uus Vanemuine olema esinduslik ja asuma kesklinnas – jäi võitjaks.

Mõistagi ei jäänud Tõnisson kõrvale ka võitlusest Eesti Rahva Muuseumi loomise eest, kuni see O. Kallase, K. Raua jt. aktiivsel osalemisel 1909. aastal teoks sai.

Olulise koha eesti kultuuri arengus omandas 1907. aastal Tõnissoni aktiivsel osalemisel loodud Eesti Kirjanduse Selts. Lisaks kirjandusele tegeles selts veel rahvuslike humanitaarsete edendamise ja kirjakeele korrastamisega.

Tõnissoni tegevust Eesti ajaloos murranguisel 1905. aastal on Tuomioja käsitlenud üsna põgusalt. Ta on tähelepanu juhtinud Tõnissoni lüüasaamisele suurel rahvakoosolekul 27. novembril ning tegevusele Vene riigiduumas.

Teatavasti 27. novembriks oli Tartusse üleeestimaalse rahaasemike koosolekule kutsutud kaks esindajat igast Eesti linnast ja vallast. „Bürgermusse” saalis toimunud koosoleku avakõnes kurjustas Tõnisson teisitõmõtlejatega. See põhjustas proteste ja koosoleku juhataja valimisel kaotas Tõnisson suurelt J. Teemandile. Koosolek lõhenes, Tõnissoni pooldajad jäid kohale, radikaalne enamus jätkas koosolekut ülikooli aulas.

Millest see Tõnissoni šokeerinud esimene suur lüüasaamine tulenes?

Küllap tuleb selge sõnaga öelda, et suur

rahvatribuun oli ajast, s. o. eesti ühiskonna arengust, maha jäänud. Piiskop J. Köpp ütles vanduspäeval Rootsis kokkuvõtlikult ja tabavalt Tõnissoni kohta: kogu tema poliitilises tegevuses seisib tal silme ees pilt vanast patriarhaalsest eesti talust, kus ta oli sündinud ja kasvanud, ning niisuguse patriarhaalse ühiskonnana ta tahtis võtta kogu eest rahvast.

Ometi toimus sajandivahetusel seoses majanduselu intensiivse arenguga ka ühiskonna kiire diferentseerumine, sotsiaalsete vastuolude kasv, uute poliitiliste ideede ja liikumiste levik, ilmnemine sügavad erinevused noorte radikaalide ja alalhoidliku vanema põlvkonna vahel. Need vastuolud ilmnemine paljudes valdkondades alates poliitilistest eesmärkidest kuni esteetiliste tõekspidamiste ning kultuuri- ja kunstivaldkonda kuuluvate küsimusteni. Mainitud vastuolu ilmnemine ka ühelt poolt J. Tõnissoni ja Postimehe ning teiselt poolt K. Pätsi ja Teataja vahel puhkenud poleemikas.

Kui Teataja 1901. aastal ilmuma hakkas, koondusid lehe ümber üsna erinevad ringkonnad eesti linnakodanlusest ja Tallinna haritlastest kuni kehvema maarahva ja tööstustööliseni välja. Esialgu moodustasid nad ühisrinde Vene tsaarirežiimi survepoliitika ja baltisakslaste domineeriva positsiooni vastu, hiljem erinevate ringkondade huvid lahknesid. Teataja kajastas tabavalt rahva huve erinevates valdkondades ja leidis laia toetajaskonna Põhja-Eestis.

Tõnissoni poolt propageeritud moraalsete väärtuste asemel tõstis Teataja esiplaanile majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste faktorite tähtsuse ühiskonna elus. Leht selgitas, et kogu rahva elatus- ja kultuuritaseme tõusuks peab kõigepealt paranema kõige suuremate ja kehvamate rahvakihtide elu ja selleks tuleb neil endil võidelda olude parandamise eest.

Tõnisson asus Teatajat ründama, esitades süüdistusi lamedas materialismis, rahvaelu kõlbeliste aluste õõnestamises ja kahjulike lõhede tekitamises eesti ühiskonnas. Teataja tüüpiline vastus oli näiteks selline: olgu moonakas rahvuslikku iseteadvust jalatallast pealaeni täis, üksnes rahvuslusega ei suuda ta oma olukorda parandada.

Teataja ei eitanud mingil kombel rahvuslusega rahvustunde õhutamise vajadust. Päts toonitas eestlaste isamaa-armastuse ja eestlaste iseteadvuse vajadust, kuid leidis, see peab ilmnema „vähem kõmiseva iseteadvusega” kui Postimehe veergudel.

Eriti terav oli Postimehe ja Teataja vastasseis suhtumises sotsiaaldemokraatiasse. Tõnisson

nimetas pahempoolseid ideesid väljastpoolt sisse toodud väärdetuseks ning sotsialiste kahjulikeks ja ohtlikeks rahvaenlasteks. Seevastu Teataja, mille toimetuses olid ka Eesti sotsiaaldemokraatliku liikumise rajajate hulka kuulunud E. Vilde, M. Martna ja H. Pöögelmann, püüdis võimaluste piires tutvustada ka sotsiaaldemokraatlikku ideestikku.

E. Tuomioja iseloomustuse kohaselt esindasid Tõnisson ja Postimees parementsentristlikku ning Päts ja Teataja vasaktsentristlikku suunda. Kuid autor meenutab ka asjaolu, et hiljem nihkusid Tõnissoni tõekspidamised parem-vasakpoolsuse skaalal paremalt vasakule, Pätsil aga vastupidi.

Tuomioja tõstatab ühe huvitava teemana Tõnissoni suhtumise naiste õiguste küsimusse, mis 20. sajandi algul üha suuremat tähelepanu pälvis. Kõigepealt seisnes probleem selles, kas naiste roll peabki piirduma kolmainuga – *Kinder, Küche, Kirche* – või peaksid naistel olema mees-tega võrdsed õigused nii tööjõuturul kui ka ühiskondlik-poliitilises elus. Tuomioja tõdeb: „Tõnissoni kõige tagurlikumad iseloomujooned tulid esile tema suhtumises naistesse ja naiste õigustesse.” (lk. 77)

Kuigi Tõnisson taotles tütarlaste haridusolude parandamist, pidas ta sealjuures silmas vaid piiratud eesmärgi ja leidis, et haritum naine tuleb kodus paremini toime laste kasvatajana ja rahva vaimu arendajana. Samal ajal võitles Tõnisson resoluutselt naistele kõrghariduse andmise vastu. Ta väitis 1905. aasta kevadel Postimehes ilmunud neljaosalises artiklisarjas, et naiste kolju on väiksem kui meeste oma ning ka ajuehitus olevat neil teistsugune ning seetõttu olevat ülikoolis õppimine naistele lausa kahjulik. Tõnisson vaidles ka naiste töölemineku ja majandusliku sõltumatuse vastu, sest see olevat vastuolus naiste peamise kutsumuse – abielu ja ema rolliga.

Tõnissoni puhul tuleb tunnustavalt märkida, et ka tema kohta sobib igivana tõdemus *tempora mutantur* jne. Tõnisson suutis aegade muutumisega ka ise muutuda. Tsaaritruuduse asemel asus ta pooldama demokraatlikku vabariiki, autonoomiaaotluste asemel Eesti iseseisvust, negatiivne suhtumine pahempoolsetesse ei takistanud koostööd sotsialistidega ühises valitsuskoalitsioonis jne.

Tõnissoni isikut käsitledes ei kujuta Tuomioja teda mingi pühakuna, vaid lihast ja luust normaalse inimesena, kellel oli ka inimlikke nõrkusi. Paljud Tõnissoni kaasteelised on korduvalt kirjutanud Tõnissoni iseloomuvigadest, liigsest

enesekindlusest, põikpäisusest, autoritaarsusest, kergest ärrituvusest jne. J. Laidoner on kommenteerinud esimest kohtumist Tõnissoniga nii: „Igapidi kena mees – õpetas mind sõdima!” Üks rahvaesindaja ütles Riigikogu kõnetoolist: „Armas Jumal taevast teab kõike, aga Tõnisson teab veel enam!”

Postimehe toimetuses oli sageli olukord pingeline, Tõnissoni hääl kostus kaugele ning kuulus kommentaare: „Vana-Jaan müristab jälle!” Äike kestis siiski lühikest aega. Rida tugevamaid isiksusi tema domineerivat loomust siiski välja ei kannatanud, tema lähikonnast lahkuti sageli ja mõnest tema mõtteosalisest, nt. K. Eenpalu, O. Rütli jt., said lõpuks Tõnissoni vastased. Samas on teada, et väljaspool oma „kuningriiki” oli Tõnisson sõbralik ja abivalmis ning suurepärane perekonnapea.

Maailmasõja ootamatu käik – lüüa said mitte üksnes Saksamaa ja tema liitlased, vaid ka nende vastane Venemaa – avas eestlaste ja paljude teistegi rahvaste ajaloos uue peatüki.

Kui tsaarivõim 1917. aasta märtsis kokku varises ja Venemaa suhteliselt demokraatlikuks riigiks muutus, leidsid eestlased sobiva aja autonoomia taotlemiseks. E. Tuomioja kirjeldab lähemalt, kuidas Tõnisson Ajutise Valitsuse peaministrilt vürst G. Lvovilt sellekohase lubaduse sai ja kuidas autonoomia reaalselt saavutati. Mõistagi pööratakse tähelepanu ka asjaolule, et tingimustes, kus eestlased nõudsid Eesti ala ühendamist üheks rahvuskubermanguks, taotles isemeelne Tõnisson Lõuna-Eestist omaette kubermangu loomist. Põhjuseks on peetud kaalutlust, et Lõuna-Eesti kubermangus oluks Tõnisson üldtunnustatud liider, kuid ühinemise puhul Eestimaa kubermanguga saavutanuks Tallinn ja tallinlased domineeriva positsiooni kogu Eestis.

Järgnevalt iseloomustab E. Tuomioja Tõnissoni mitmekülgset tegevust revolutsioonilisel 1917. aastal. Teadagi arenes tookord intensiivne ühiskondlik-poliitiline võitlus, vastuolud teravnesid, kujunesid uued organisatsioonid ja erakonnad, püstitati uusi eesmärgi ja hinnati ümber vananenud seisukohti. Oluliseks sündmuseks oli esimese Eesti rahvaesinduse – kubermangu maanõukogu – valimine ja selle tegevus. Juhtus aga nii, et Tõnisson, kes kõikjal oli harjunud esimest viulit mängima, Maanõukogu juhatusse ega maavalitsuse koosseisu ei pääsenud. Asi oli selles, et Tõnissoni peeti liiga paindumatuks ja põhimõttekindlaks, kuid tookordsetes oludes pidid rahvuslikud liidrid paratamatult olema paindlikud ning võimelised kompromissideks teisitimõtlejatega.

Tõnissonile kuulus siiski oluline roll Eesti tulevikusihtide määratlemisel. Tuomioja iseloomustab Tõnissoni esinemist 25. augustil (raamatust ekslikult 20. septembril) Maanõukogu kinnisel istungil, kus ta tõstatas Balti, Soome ja Skandinaavia rahvaste liitumise mõtte, et pärast sõja lõppu toimuvatel rahuläbirääkimistel edukamalt oma huve kaitsta. Just Tõnisson oli see mees, kellele eelneva kokkuleppe kohaselt tehti ülesandeks esineda 28. novembril ajaloolise deklaratsiooniga, et Maanõukogu kuulutab end kõrgema võimu kandjaks Eestis. Seega üks olulisi Eesti riiklust loovaid dokumente on lahutamatult seotud Jaan Tõnissoni nimega.

Oktoobripöördele reageeris Tõnisson tõdemusega: see tähendab anarhiat, kodusõda ja Vene impeeriumi lagunemist. Ta rõhutas, et Venemaa vähemusrahvaste – tookordses keelepruugis muurahvaste – eesmärgiks olgu föderatiivse riigikorra saavutamine. Ta toonitas Postimehes, et eesti rahval, kõigil meie poliitilistel ja sotsiaalsetel rühmadel tuleb üksmeelselt tegutseda, et Venemaa revolutsioonilainetest vaba Eesti üles kerkiks, kus rahvas demokraatia alusel ja sotsiaalse õigluse vaimus oma saatuse kujundaks ja elunõuete rahuldamise üle ise otsustaks.

Tõnissoni tegevus oli kohalikele võimu-meestele pinnuks silmas. Ta arreteeriti ning V. Kingissepp isiklikult tuli suure väesalgaga teda Tallinna toimetama. Lõpuks otsustati Tõnissonist kui tülikast isikust lahtisaamiseks saata ta välismaale. Sellise sammuga aitas Kingissepp tahtmatult kaasa Eesti rahvuslike liidrite kava realiseerimisele. Nimelt oli Maanõukogu juhtkond otsustanud Tõnissoni saata Eesti esindajana – välisdelegatsiooni liikmena – Stockholmi. Ta alustas teekonda 11. detsembril, peatudes vahepeal Petrogradis ja Helsingis.

E. Tuomioja juhib tähelepanu asjaolule, et Helsingis kohtus Tõnisson Soome valitsuse juhi P. E. Svinhufvudi ja välisministri C. Enckelliga, tutvustas neile eestlaste iseseisvustootlusi ning valmisolekut koostööks Soomega kuni kahe riigi liitumiseni välja. Ta oli kontaktis Ella Wuolijoeaga, kellest vahepeal oli saanud edukas ärinaine, ning sai temalt rahalist toetust Eesti välisdelegatsiooni tegevuse tarbeks. E. Tuomioja esitab uut teavet, märkides, et samasugust toetust anti ka teistele välisdelegatsiooni liikmetele.

Järgnevalt kirjeldab E. Tuomioja J. Tõnissoni tegevust 1918. aastal. Stockholmis lõi ta esialgu üksinda ning alates märtsist koos teiste välisdelegatsiooni liikmetega kontakti suuriikide

saatkondadega, selgitas eestlaste eesmäärke ja taotles Eestile *de facto* tunnustust.

E. Tuomioja on välisdelegatsiooni tegevust iseloomustades tähelepanu juhtinud selle liikmete erimeelsustele välisorientatsiooni jt. küsimustes. Aprilli algul langetas Tõnisson küsitava otsuse viia välisdelegatsiooni keskus Kopenhaagenisse, kus toiduainetest puudust ei tuntud nagu Stockholmis. Tuomioja märgib, et Tõnisson oli valmis kogu perega Taani kolima, kui olukord ei võimalda Eestisse tagasi pöörduda. Võiks lisada, et Tõnisson kaalutles võimalust osta Taanis oma vennale talu. Kas Ella Wuolijoe toetussummad olid tõesti nii suured?

Järgnevalt kirjeldab autor Tõnissoni tegevust kodumaal 1918. aasta sügisel, mis ei arenenud temale isiklikult meelepärases suunas. Ta lootis etendada Ajutises Valitsuses juhtivat rolli, kuid talle oli ette nähtud vaid portfelli ministri koht. Peaministriks kavandatud K. Päts viibis Poolas vangilaagris ning teda asendas J. Poska. Tõnisson alustas kohe võitlust Maaliidu vastu, rõhutades, et selle erakonna esindajad on end okupatsiooni ajal sakslastega koos töötades kompromiteerinud. Maaliitlased olid mõistagi solvunud ja keeldusid valitsuses osalemast. Olu-korra päästmiseks pakuti peaministri portfelli J. Poskale, kellest loodeti konflikti lahendajat, kuid ka kogenud Poska ei tulnud sellega toime. Tõnisson oli välja kutsunud vaimud, keda ei suudetud nii kergesti ohjeldada.

Kui K. Päts 20. novembril Tallinna saabus, peeti tema osalemist valitsuses vajalikuks, kuid tema enda erakond oli sellele vastu. Rahvaerakond püüdis valitsust moodustada, kuid teistele erakondadele vastuvõetav kandidaat J. Poska keeldus ning Tõnisson ei leidnud koalitsioonikaaslaste toetust. Lõpuks suudeti mõjutada Maaliidu juhtkonda valitsuses osalema, Pätsist sai peaminister ja valitsuskriis lahenes.

E. Tuomioja juhib tähelepanu asjaolule, et ka edasised sündmused ei kulgenud Tõnissonile meelepäraselt. Peagi pärast Vabadussõja puhkemist saadeti J. Tõnisson ja haridusminister P. Põld Helsingisse Soomelt abi taotlema. See üritus oli edukas. Riigihoidja P. E. Svinhufvudi resolutsel avaldusel „Vendi peab aitama!” oli kaalu ning Soomest saadud esimene välisabi oli Vabadussõja alguse rasketes oludes eriti oluline. Samas sai Tõnisson ebameeldiva teate: tal tuleb Ajutise Valitsuse otsuse kohaselt sõita Lääne-Euroopasse Eestile abi taotlema. Tõnisson oleks eelistanud jääda kodumaale rahva vastupanutahet õhutama ning kurtis, et ta peab ära sõitma K. Pätsi algatusel. Tegelikult oli selle korralduse

taga Tõnissoni erakonnakaaslane Poska, kes leidis, et kaks kõva kivi ei jahvata head jahu. Tõnisson tunnistas lõpuks ise, et Poska selles küsimuses „peale käis” ja hiljemgi tema soovi kodumaale pöörduda heaks ei kiitnud.

Käsitledes J. Tõnissoni tegevust iseseisvas Eestis, on E. Tuomioja oma raamatu ühe peatüki pealkirjaks pannud „Esimese Eesti Vabariigi esimesed sammud”. Ta deklareerib, et Eesti ajaloo võib prantslaste eeskujul jagada mitme vabariigi perioodiks. Teatavasti on Prantsusmaal üldiselt tunnustatud, et alates nende suurest revolutsioonist kuni tänapäevani võib riigi ajaloos kokku lugeda tervelt viis vabariiki. Ka Soomes on kõneldud kahest või isegi kolmest vabariigist. Esimene kestis kuni 1944. aastani, teine oli soome(s)tunud Soome ja praegune oleks kolmas vabariik.

E. Tuomioja arvates oli Eesti esimeseks vabariigiks ajajärk kuni Konstantin Pätsi võimuhaaramiseni, teiseks ajajärk 1934. aastast kuni 1940. aastani. Edasi märgib autor: „Ning kui „Nõukogude vabariik” oli kolmas, siis iseseisvuse taastanud Eesti oleks neljas vabariik. Kuigi too neljas vabariik peab end meeleldi esimese vabariigi jätkuks, on see siiski nii poliitilises kui ka põhiseaduse mõttes selgelt teistsugune Eesti kui esimese iseseisvusperioodi esimene vabariik.” (lk. 150–151) Mäletatavasti kõneldi kakskümmend aastat tagasi ka meil võimalusest eristada esimest, teist ja tookord loodavat kolmandat Eesti vabariiki, kuid sellised arvamused ei leidnud laiemat kõlapinda. Hoopis problemaatiline on pidada Nõukogude Eestit kolmandaks vabariigiks. Teatavasti pole prantslasel Vichy Prantsusmaal oma vabariikide loendisse võtnud.

Torkab silma, et autor on kohati omistanud kahe suure riigimehe – Jaan Tõnissoni ja Konstantin Pätsi – vastasseisule liiga suure tähtsuse. Ta leiab, et Eesti teine vabariik oli ilmselgelt Pätsi vabariik, kuid esimest saab iseloomustada kahe suure juhi, Tõnissoni ja Pätsi vastasseisu valguses. On muidugi selge, et ajuti oli kahe kange mehe ja nende erakondade vastasseisu selgesti tunda, kuid see asjaolu ei määratlenud kõnesoleva perioodi üldilmet. Osales ju Eesti poliitikaelus lisaks Rahvaerakonnale ja Põllumeestekogudele teisigi tugevaid erakondi, nagu Tööerakond ja sotsialistid, ning mõistagi ka terve rida võimekaid poliitikuid. Vabariigi alguseaastate põhivastuolu ei seisnenud kahe kodanliku erakonna, vaid pahempoolsete ja parempoolsete jõudude vahel ning 1930. aastate algul vabadussõjalaste ja nende vastaste vahel.

Aastail 1919–1934 oli Tõnisson neli korda peaminister või riigivanem, kaks korda Riigikogu esimees ning kahe valitsuse välisminister ja kogu selle aja Rahvaerakonna (või Rahvusliku keskerakonna) esimees ning Postimehe peatoimetaja. E. Tuomioja märgib põhjendatult, et tal jätkus kohanemisvõimet, ta suutis teiste erakondadega koostööd teha ning kompromisse leida. Peaministri ja riigivanemana olid tema koalitsioonikaaslasteks erinevad erakonnad alates sotsialistidest kuni põllumeestekogudeni. Eriti väärib märkimist asjaolu, et 12. veebruarist 1931 kuni 19. veebruarini 1931 oli Tõnisson välisministriks K. Pätsi valitsuses, kus koalitsioonipartneriks olid ka sotsialistid J. Piiskar ja A. Oinas – seega väga erinevate tõekspidamistega kooslus. Samas on asjatundjad kinnitanud, et just selles valitsuses olid omavahelised suhted paremad kui mõnes teises koalitsioonis.

Jaan Tõnissonil kui poliitikul ja riigimehel oli korduvalt põhjust saavutatu üle uhkust tunda, aga tal tuli ka kibedaid pettumusi üle elada. Ta oli peaminister, kui 1920. aasta 2. veebruaril Tartus Eesti-Vene rahulepingule alla kirjutati ja võiduka Vabadussõja tulemusena iseseisvale Eestile alusmüür rajati. Samas aga tuli valitsusel asuda ellu viima radikaalset maareformi, mida Tõnisson isiklikult heaks ei kiitnud ja mida ta 1919. aasta 22. oktoobri Postimehes oli nimetanud armetuks uste ja akendeta pilpaehituseks. Lisaks ilmnisid Rahvaerakonna, Tööerakonna ja sotsiaaldemokraatide koalitsioonis üha süvenevad vastuolud ning juuli algul koalitsioon lagunes. Juuli lõpus sai Tõnisson peaministriks üksnes rahvaerakondlastest koosnevas valitsuses, mis suutis püsida ainult oktoobrikuuni. Lisaks sai Rahvaerakond Riigikogu esimese koosseisu valimistel raskelt lüüa – valituks osutus vaid 10 rahvaerakondlast, kuid 22 tööerakondlast, 21 Põllumeestekogude esindajat ja 18 sotsiaaldemokraati. Ka Riigikogu teise ja kolmanda koosseisu valimistel 1923. ja 1926. aastal Rahvaerakonna seis ei paranenud, mõlemal korral saadi 8 mandaati. Jaan Tõnisson leidis rohkem aega Postimehega tegelemiseks.

Alles 1927. aastal avanes J. Tõnissonil taas võimalus valitsuse etteotsa asuda. Rahvaerakonna, Põllumeestekogude, Tööerakonna ja asunike koalitsioonile tuginev valitsus astus ametisse 9. detsembril 1927 ja püsis võimul ühe aasta. E. Tuomioja hinnangul oli selle võimuperioodi kõige olulisemaks sündmuseks Tõnissoni riigivisiit Rootsis 1928. aasta septembris. Visiit õnnestus igati ja küllap oli see ka üks Tõnissoni

riigimehekarjääri tipp hetki. Samas märgitakse, et poliitilist tähtsust viisiidil ei olnud, Rootsi hoidus poliitilisest koostööst Balti riikidega.

Järgmine kord tuli J. Tõnissonil riigitiitõrile asuda juba hoopis keerulisemates tingimustes.

Pealkirja all „Eesti majanduse ja poliitika kriisiaastail” iseloomustab E. Tuomioja lähemalt suure kriisi mõju Eesti ühiskonnale: sotsiaalsete ja poliitiliste vahetõrõade teravnemist, sisepoliitilist kriisi, uue poliitilise jõu – vabadussõjalaste liikumise – esilekerkimist, heitlust põhiseaduse muutmise ümber, kriisist väljumise teede otsinguid jne. Kui Jaan Tõnisson 1933. aasta 18. mail riigivanemaks sai, tuli tal tegeleda kõigi nende küsimustega.

E. Tuomioja seostab vabadussõjalaste liikumise tootõrd Euroopas üsna levinud fašistlike ideede levikuga, kuid täpsustab: „Hoolimata liikumise mitmetest kahtlemata fašistlikest joontest polnud neil valmis plaani kehtestada fašistlikku diktatuuri.” (lk. 216) Autor iseloomustab vabadussõjalaste edu rahva seas ning J. Tõnissoni valitsuse püüet seda ühiskonda destabiliseerivat liikumist pidurdada. Ta tõdeb, et üleriigilise kaitseseisukorra väljakuulutamise 11. augustil 1933 ja sellega kaasnevad piirangud ei andnud soovitud tulemusi. Vastupidi – rahulolematõs valitsusega kasvas ja vabadussõjalaste tegevus sai hoogu juurde.

Seevastu Tõnissoni tegevus kriisist väljapääsuteede otsingul oli hoopis edukam. Teatavasti 27. juunil otsustati Riigikogu koosolekul kroon devalveerida 35 protsendi võrra. K. Einbund on hiljem väitnud, et just tema oli see mees, kes suutis Tõnissoni vaateid selles küsimuses mõjutada. Asjatundjad on ühel meelel, et see samm soodustas majanduse elavnemist ja kriisi ületamist.

Mõistagi iseloomustab Tuomioja lähemalt sisepoliitilise kriisi arengut, valitsuse ja erakõndade nurjunud katseid uue põhiseaduse vastuvõtmisega olukorda stabiliseerida ning vabadussõjalaste esitatud põhiseaduse kavale osaks saanud ootamatult suurt toetust 14.–16. oktoobril toimunud rahvahääletusel.

Kujunenud olukorras astus Tõnissoni valitsus tagasi ning juba 21. oktoobril astus ametisse järjekõrdne – juba viies – K. Pätsi juhitud valitsus. Järgnevalt iseloomustab autor sisepoliitilise võitluse edasist arengut ning neid asjaolusid, mis viisid 1934. aasta 12. märtsil toimunud riigipõõrdeni.

E. Tuomioja vaatleb Tõnissoni suhtumist Pätsi riigipõõrdesse ja tõdeb, et nii tema kui paljude teistegi isikute tõeks pidamised selles

küsimuses muutusid. Näiteks veidi enne 12. märtsi kutsus Tõnisson Postimehes Pätsi üles loobuma talle omast kompromissipoliitikast ja astuma resoluutseid samme olukorra stabiliseerimiseks ning pärast põõret kiitis valitsuse tegevuse heaks. Ka on üldiselt teada, et kui valitsus kasutas olukorda autoritaarse režiimi kehtestamiseks, loobus põhiseaduses ette nähtud valimistest, lõpetas erakõndade tegevuse, piiras sõna- ja trükivabadust jne., kujunes Tõnissonist demokraatlikult meelestatud, eriti Tartu ülikõõli ümber koõndunud opositsiooniliste ringkõndade üldtunnustatud liider. Tuomioja jälgib Tõnissoni heitlust rahva demokraatlike õiguste eest ja teravnevat konfliktit valitsusega. Valitsus kasutas Tõnissoni neutraliseerimiseks Postimehe firma majandusriskuste süvenemist ja 1935. aasta juulis leht sekvestreeriti, s. o. võeti valitsuse kontrolli alla, ja Tõnisson kõrvaldati peatoimetaja kohalt. Muide, initsiaatoriks polnud K. Päts, vaid Tõnissoni kunagine aatekaaslane siseminister K. Eenpalu, kes korduvalt deklareeris – miks peaks valitsus laskma end riigi raha eest sõimata?

Vahemärkusena võiks lisada, et kui 1938. aastal välisminister F. Akel nõudis riigi huve kahjustavate materjalide avaldamise eest karistust ajalehele Vaba Maa, sulges Eenpalu selle isegi vastu K. Pätsi tahet.

Tahtekõndel Tõnisson jätkas igasuguseid piiranguid trotsides mehõst võitlust oma ideaalide eest ja pälvis sellega mõttekaaslaste austuse ja sageli ka poliitiliste vastaste lugupidamise.

Mõistagi käsitleb E. Tuomioja ka J. Tõnissoni välispoliitilisi tõeks pidamisi, seda eriti 1930. aastatel. Autor märgib tabavalt, et Tõnisson mõistis, nagu realistid üldse, et Eesti poliitika määratakse Saksamaa ja NSV Liidu jõuvaljas. Temale, nagu eestlastele enamasti, oli selge, et latentne oht mõlema poolt on alati olemas ja rahvusvahelise olukorra teravnedes võib Balti riikide olukõrd muutuda kriitiliseks. Sellesama tõdemuse loõgilise lisana küsiti: kas kahe agressiivse suurriigi vaenulikkõ vahetõrõda arvestades ei tuleks läheneda ühele neist, et leida tuge teise, ohtlikumaks peetava riigi poolt ähvardava ohu vastu?

E. Tuomioja väidab täiesti põhjendault: Soomes ja Eestis ei olnud väga palju neid, kes oleksid soovõnu ideoloogilistel põhjustel langetada selge valiku kas Saksamaa või Nõukõgude Liidu kasuks. Et Soõmet Saksamaa ei õhustanud, siis soõmlastel sellist valikut teha ei tulnud, kuid paljud eestlased õlid reaalpõõlõtilistel põhjustel seda siiski sunnitud tegema. Teadagi oli valik

erinev. Valitsusringkondades, eriti kõrgemate sõjaväelaste seas, leiti, et Moskvast ähvardav oht on aktuaalsem ja selle pareerimiseks tuleb tihendada sidemeid Berliiniga. Rahva seas suhtuti Saksamaasse, eriti veel Hitleri-Saksamaasse, enamasti negatiivselt. Seevastu pahempoolsed ringkonnad ja veendunud demokraatlike väärtuste kaitsjad, kes pidasid fašismi peamiseks ohuks demokraatialle ja rahvaste vabadusele, pöörasid abiotsivad pilgud Moskva poole. Ka Jaan Tõnisson oli samasugusel arvamusel. Tuomioja tsiteerib Tõnissoni avaldust Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni koosolekul 25. mail 1939: „Kui Saksa tuleb, võetakse meilt palju rohkem, kui Vene. Saksa juurib meie rahva siit välja viimseni. Meid hävitatakse nii majanduslikult kui ka rahvuslikult.” (lk. 257; raamatus tsitaat ebatäpne)

Tõnissoni ja tema mõttekaaslaste töökspidamised kattusid Lääne-Euroopa demokraatlike ringkondade vaadetega, kes kaldusid fašismi ja sõjaohu vastu peetavas võitluses Nõukogude Liidu rolli üle hindama. Moskva poliitikat ei suudetud adekvaatselt hinnata ega Stalini ja tema mõttekaaslaste tõelisi eesmärke läbi näha. Sellega on seletatav ka Tõnissoni tegevus Hella Wuolijoe vahendusel Moskvaga kontakti loomisel, et Nõukogude Liidult Eestile Saksa ohu vastu tuge leida.

Pealkirja all „Tõnissoni katsed Eestit päästa” kirjeldab autor kõigepealt Hella Wuolijoe tegevust ärinaisena, kirjanikuna ning salongikommunisti ja Nõukogude luureaparaadi usaldusisikuna. 1930. aastatel hakkas ta regulaarselt kirjutama poliitilisi aruandeid Nõukogude saatkonnale ning luureorganite poolt anti talle varjunimi Poeet. Tema kontaktisikuks oli Nõukogude luure resident Boriss Jartsev, õige nimega Rõbkin, kes töötas Helsingis Nõukogude saatkonna teise sekretärina.

Järgnevalt vaadeldakse kõnesolevas teoses Jartsev-Rõbkini tegevust ning tema kontakte H. Wuolijoeaga seoses 1938. aasta kevadel alanud läbirääkimistega Soome saarte rentimise asjus Nõukogude Liidu sõjalisteks tugipunktideks ning seejärel Tõnissoni-Wuolijoe-Jartsevi suhte kujunemist. Teadagi oli Tõnissoni eesmärgiks Eesti kaitsmine Saksamaa poolt ähvardava ohu eest ning selleks püüdis ta tuge leida Moskvast kuni sõjaväebaaside pakkumiseni välja. Neid küsimusi on Tuna veergudel juba käsitletud ning selles osas autor midagi uut ei ütle. (Vt. H. Arumäe. Baasidelepingu eelmäng. – Tuna 2001, nr. 4, lk. 23–35; 2002, nr. 1, lk. 37–49; H. Arumäe. Jaan ja Ilmar Tõnissoni välispoliitilistest

töökspidamistest Teise maailmasõja eel. – Tuna 2003, nr. 3, lk. 35–63).

E. Tuomioja raamatu viimastes peatükkides kajastatakse nii Jaan Tõnissoni kui ka kogu eesti rahva ajaloo leinavärvilisi lehekülgi. Antakse ülevaade nn. baasidelepingu üle peetavatest läbirääkimistest ning mõistagi iseloomustatakse ka Tõnissoni suhtumist asjasse. Moskva ettepaneku arutamisel Riigivolikogu ja Riiginõukogu välis- ja riigikaitse-nõukogu laiendatud koosolekul 26. septembril ta pooldas lepingu sõlmimist ja deklareeris, et Venega lepingu sõlmimine on vähem ohtlik kui saksasõbralikkus ning umbusku ei tohi Moskvasse kaasa võtta. Ta leidis, et idanaabril vallutamise tahet ei ole ning Eestilt nõutakse ainult seda, mida tal oma julgeolekuks vaja on. Tõnisson väitis, et Saksa-sõbralikkus on meile kalliks maksma läinud, ja andis hiljemgi mõista, et baaside nõudmine tulenes üksnes Kremli umbusaldusest Eesti vastu. Eks Soomeski rõhutasid K. G. E. Mannerheim, A. S. Yrjö-Koskinen jt., et valitsuse välispoliitika ei tohi Moskva umbusaldust äratada. Ajalookogemused kinnitavad: NSV Liidu strateegilised ja muud huvid Läänemere idaranniku suhtes olid nii suured, et ükskõik, missugust välispoliitikat Eesti ka oleks teostanud või kui heatahtlikke ja usalduslikke suhteid idanaabriga taotlenud, tulemus oluks ikka ühesugune.

Peagi pärast baasidelepingu sõlmimist tabas Tõnissonide perekonda ränk katastroof. Poeg Ilmar sai oma naise tulistatud revolvrikuulidest surma. Veretöö põhjuseks on peetud Amanda Tõnissoni vaimseid häireid, masendusmeeleolu ja armukadedust. Vast oli asi ka selles, et päevakorral oli abielulahutus ning selles olevat asjaosalised juba kokku leppinud. Võib vaid kujutleda Jaan Tõnissoni masendust, kui ta hilistel öhtutundidel kirjutuslaua taga istus ja rohkem kui sajalt leheküljel oma mõtted ja tunded poja surma puhul paberile pani...

Mõistagi käsitletakse kõnesolevas teoses ka Talvesõjaga seotud seiku, Jartsev-Rõbkini uusi kontakte Tõnissoniga ja tema valmisolekut rahu saavutamisele kaasa aidata. Mainitud kõnelused toimusid 1940. aasta veebruaris, kuid Eesti juhtkonna poolt oli sellesuunalisi samme astunud juba paar kuud varem. K. Pätsi ülesandel tegi J. Laidoner 7. detsembri öhtul Kremli Stalinile teatavaks, et Eesti on valmis osalema vahendajana konfliktit lahendamisel. Stalin kuulas ettepanekut heatahtlikult, kuid ei reageerinud sellele kuidagi.

Järgnevalt käsitleb E. Tuomioja Eesti oku-

peerimist ja sovetiseerimist ning Tõnissoni suhtumist asjasse. Tõnisson tervitas ajakirjanduses Pätsi valitsuse kukutamist, deklareerides, et meelevaldne valitsemissüsteem oli oma saatuse ära teeninud, ja hindas Varese valitsuse deklaratsiooni järgnevalt: „Uue vabariigi valitsuse deklaratsioon rahuldab praegustes oludes, kui seda teostatakse Eesti rahvusliku sini-must-valge riigilipu all, teiste sõnadega – iseseisva Eesti omariikluse alusel, siis võib valitsus olla kindel minu ja minu poliitiliste sõprade kui riiklikult mõtlevate kodanikkude tõsisele poolehoiule ja toetusele.” (lk. 293)

Eks ta ole, poliitilist naiivsust esialgu siin-seal leidus.

Mis puutub E. Tuomioja ja paljude teiste autorite tõdemusse, et K. Päts kirjutas alla presidendi heakskiitu vajavatele Varese marionettvalitsuse otsustele, siis on teada, et esialgu lootis president sündmuste käiku veidigi mõjutada. Kuid sellised illusioonid kadusid peagi ja 28. juunil deklareeris Päts O. Pukile ja M. Pungale: „... nüüd ei jää temal muud üle, kui nii ilmselt kui võimalik põhiseadust rikkuda ja selle eeskirjade vastu eksida, et igaüks kohe konstateerib, et emba-kumba, kas vana Päts on hulluks läinud või on vaenlased püssitiku ta kõri peal hoidnud, aga igal juhul ei ole tema poolt allakirjutatud aktid seadusepärased ja seega ka Eesti rahvale mitte siduvad.”

Kõnesoleva teose viimastel lehekülgedel on jälgitud Jaan Tõnissoni märtriteed alates tema vangistamisest 12. detsembril 1940, ülekuulamistest ja süüdistustest nõukogudevastases ja kontrrevolutsioonilises tegevuses. Tõnisson käitus mehiselt, keeldus end väljamõeldud „kuritegudes” süüdi tunnistamast ning deklareeris: „Keeldun oma aatekaaslast nimetamast.” Autor registreerib mitmesuguseid kuuldusi Tõnissoni edasise saatuse kohta ning jagab arvamust, et ta hukati 1941. aasta algul Tallinnas.

Erkki Tuomioja, mõtiskledes Jaan Tõnissoni rolli üle Eesti ajaloos, lõpetab oma raamatu ühe Tõnissoni kirjaga 1938. aasta juunist, mida saab pidada tema poliitiliseks testamendiks. See lõpeb sõnadega: „Kui meie põlv tahab tõusta suveräänse rahva kõrgusele, kes oleks suuteline kandma iseseisvat Eesti riiklust ja kindlustama meie rahvuslikku tulevikku, siis ei tohi tema mitte rippuda ainult huvide otsas, vaid peab avama oma hinge ideaalidele, mis viivad rahvaid edasi ja ülespoole.” (lk. 315)

Ja lõpuks: tore on, et soomlased meie lähiajalooa nii intensiivselt tegelevad. Aga samas on ka piinlik – miks meil ei ole eesti rah-

vuslikest suurmeestest monograafilisi käsitlusi ilmunud?

Erkki Tuomioja arvab vastust teadvat. Ta on viidanud võimalusele, et ka eestlased pelgavad sakslaste kombel teatud ajaloosündmuste käsitlemist. Teatavasti olid sakslased pikka aega hädas Hitleri perioodi hindamisega ning selle olukorra iseloomustamiseks kasutasid terminit *Vergangenheitsbewältigung*. Tuomioja arvates pole seda sõna võimalik eesti keelde tõlkida. Et tegemist pole mineviku mahavaikimise või eiramisega, vaid võimega möödanikuga toime tulla, sobiks vasteks *minevikuvaldamine*.

Eestlaste puhul küll sellise sündroomiga tegemist ei ole. Meil pole midagi karta või häbeneda, mis takistaks minevikuga silmitsi seismast. Eesti riigi juhte on hinnatud n.-õ. seinast seinast, tabusid ei ole, kriitikat on küllalt tehtud. Ajakirjandus on kriitikat võimendanud ning selle tulemusena on mõni hallipäine patrioot jõudnud äärmusliku hinnanguni: nooruses armastasime Eesti riiki, austasime riigijuhte Pätsi ja Laidoneri, sest siis me veel ei teadnud, et nad olid reeturid ja Moskva käsilased...

Küllap on eestlastel põhjust mõne ajaloopeeriоди üle järele mõelda.

Heino Arumäe